

DIGITALNO OKRUŽENJE I RODNO ZASNOVANO NASILJE – PRILOG PROUČAVANJU¹

Apstrakt: Cilj ovog rada je da problematizuje fenomen muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju i prikaže ga kao deo kontinuuma rodno zasnovanog nasilja. Kroz analizu narativa ispitanica sa ovim iskustvom, biće mapirani i opisani različiti pojavnici oblici muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju, a konkretne situacije nasilja će biti analizirane. U skladu sa tim, biće ukazano na karakteristike ovog fenomena, a posebna pažnja će biti data prepoznavanju njegovih specifičnosti u odnosu na tradicionalno shvaćeno muško nasilje nad ženama, odnosno, ono muško nasilje koje se dešava u ne-digitalnom okruženju, a koje se javljaju kao posledica 'izmeštanja' nasilja u digitalno okruženje, u skladu sa samim specifičnostima ovog okruženja.

Ključne reči: rodno zasnovano nasilje, Internet, digitalno okruženje, iskustva žena, muško nasilje nad ženama, osvetnička pornografija

Uvodna razmatranja

Muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju, koje ovaj rad problematizuje, čini kontinuum rodno zasnovanog nasilja kome su sve žene, bez obzira na socijalni status, obrazovanje, seksualno opredeljenje, etničku pripadnost, starost ili neku drugu demografsku karakteristiku, potencijalno izložene.²

Rodno zasnovano nasilje karakteriše visoka adaptabilnost, tj. mogućnost prilagođavanja najširem mogućem spektru različitih društvenih okolnosti i

* hcknezevic@gmail.com

1 Tekst je nastao u okviru projekta *Rodna ravnopravnost i kultura građanskog statusa: istorijska i teorijska utemeljenja u Srbiji* (broj projekta: 47021).

2 Za razumevanje fenomena rodno zasnovanog nasilja se možemo osloniti na definiciju koju daje Instambulski konvencija u čl. 3 (d) – „rodno zasnovano nasilje nad ženama obuhvata ono nasilje koje je usmereno protiv žene zato što je žena, odnosno ono, koje nesrazmerno pogađa žene”.

promena. U svetlu ovoga, posebno je važna temeljna restrukturalizacija svih dotadašnjih društvenih odnosa posredstvom informaciono-komunikacionih tehnologija (u daljem tekstu IKT) u sve sfere ljudskih života. Uspon IKT je omogućio brz, a zatim i bežičan, prenos podataka i informacija, kao i pristup istima skoro bilo gde na zemaljskoj kugli, sve dok „imamo domet“. Na ovaj način, digitalno okruženje, koje je nastalo kao rezultat „tkanja“ različitih dimenzija prostora (privatnog i javnog) i vremena (simultanosti sadašnjosti, prošlosti i budućnosti), postalo je hiperrealno okruženje koje, iako fizički postoji samo kao zapis binarnog koda, nula i jedinica, bitno određuje našu egzistenciju.

Cilj ovog rada je da kroz analizu narativa ispitanica sa iskustvom muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju prepozna ovaj fenomen i predstavi ga kao deo kontinuuma rodno zasnovanog nasilja. Kroz analizu iskustava ispitanica biće ukazano na pojavne karakteristike ovog fenomena, te će biti istaknute njegove specifičnosti u odnosu na muško nasilje nad ženama koje se dešava u ne-digitalnom, tradicionalnom okruženju do kojih dolazi zbog prirode samog digitalnog okruženja.

Pojmovna određenja i kontekstualni okvir

Feminističke teoretičarke koje su se bavile proučavanjem muškog nasilja nad ženama su jasno kontekstualizovale ovaj fenomen, smeštajući ga u okvire sistema patrijarhata. Patrijarhat, dakako, predstavlja jedan od najkontraverznijih pojmova u feminističkoj političkoj teoriji i čest je predmet re/definisanja (Walby 1990, Pateman 1988, Papić 1993). U ovom radu, odlučićemo se za definiciju koju daje Žarana Papić. Papić smatra da je **patrijarhat** istorijski pojam čiji se pojavni oblici menjaju u zavisnosti od vremena i tipa društva, a čije su osnovne pretpostavke to da se formiraju odnosi u kojima muškarci imaju povlašćenu i nadređenu ulogu. Drugim rečima, patrijarhat nije konkretan tip društva, već je reč o tendenciji, koja je prisutna u svim društvenim i istorijskim kontekstima, baziranoj na autoritetu muškaraca u privatnom i monopolu u javnom domenu, koji se uspostavljaju na odnosima kontrole i moći (Papić, 1993). Kada je reč o savremenom društvu, patrijarhat možemo locirati kroz „izraženu mušku dominaciju u ekonomiji, politici i javnom životu, i pored značajnog izlaska žena iz privatne sfere i njihovog većeg radnog doprinosa“, pri čemu dominaciju shvatamo ne samo kao isključivo ekonomsku kategoriju, već kao sistem koji „prožima određeni sistem u celini i ima svoj izraz u kulturnim, religioznim, privatnim i intimnim domenima“ (ibid).

Na pragu toga, a iz feminističke perspektive, **muško nasilje nad ženama** je jasno definisano 1) kroz to ko ga čini – *muško nasilje*; 2) prema kome – *prema ženama*; 3) sa kojom motivacijom – *seksizmom i mizoginijom* i 4) sa kojim ciljem – *želja za ostvarenjem dominacije i kontrole muškarca nad ženom* (Ignja-

tović 2011). Iako preduslov za muško nasilje nije postojanje intimnog odnosa muškarca sa žrtvom, i na samom početku, '70 godina XX veka, kada je ono problematizovano u okviru feminističke političke teorije i prakse, ali i danas, kada je i zakonski prepoznato kao fenomen, ono se najčešće vezuje za porodičnu, odnosno, partnersku sferu. U skladu sa tim, većina istraživanja muškog nasilja (npr. istraživanje Marije Babović, Katarine Ginić i Olivere Vukanović „Mapiranje porodičnog nasilja prema ženama u Centralnoj Srbiji“ (2010); istraživanje Viktimološkog društva Srbije „Nasilje u porodici u Vojvodini“ (2010); istraživanje Autonomnog ženskog centra i Svetske zdravstvene organizacije „Nasilje u partnerskim odnosima i zdravlje“ (2003)), kao i lokalni krivično-pravni okvir (Porodični zakon (čl. 197, st. 1, 2 i 3) i Krivični zakonik (čl. 194, st. 1)) naglašavaju ovu komponentu muškog nasilja nad ženama – da se dešava primarno unutar porodične jedinice/partnerske dijade. Ljerka Mezga Ćurčin nasilje u porodici definiše kao ona ponašanja koja se u porodici ili partnerskom odnosu dešavaju protiv ženine volje na način na koji ugrožavaju njen duševni, psihički, fizički, telesni, radni i ekonomski intergritet, a koja za cilj imaju moć i kontrolu nad ženom a posredno i/ili neposredno i nad decom, ukoliko ih ima (Mezga Ćurčin 2008, 99–100). U skladu sa ovim, Marija Lukić i Slađana Jovanović razlikuju 1) fizičko nasilje i/ili pretnju upotrebom fizičkog nasilja, kao i sve ostale vrste prinuda (pretnje, prisila i/ili upotreba sile) koje za cilj imaju kontrolu ponašanja žrtve, kao i uspostavljanje moći nad njom ili zloupotrebu njenog poverenja; 2) seksualno zlostavljanje koje obuhvata sve oblike neželjenog, neodobranog odnosa koji se vrši pod prinudom; 3) psihičko nasilje koje čini kvalifikovana pretnja, koja, u domaćoj legislativi, ne obuhvata druge vrste emotivnog zlostavljanja, na primer, ucene vezane za decu, zastrašivanje drugim silom i slično; 4) ekonomsko nasilje koje podrazumeva oduzimanje ili potpunu kontrolu nad finansijskim sredstvima, ograničenje ili zabranu odlaska na posao, zabranu traženja posla, donošenje odluka o tome na koji način će se novac trošiti, uskraćivanje informacija o tome kojom količinom novca porodica raspolaže (Lukić&Jovanović 2003, 7–8). Ipak, postojanje partnerske dijade, iako prioritizovan, nije neophodan uslov za vršenje muškog nasilja nad ženama, te međunarodni dokumenti, kao što su Pekinška deklaracija i platforma za akciju, Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Instambulska konvencija) muško nasilje nad ženama definišu šire, kao rodno zasnovano nasilje. Pekinška deklaracija i platforma za akciju rodno zasnovano nasilje definiše kao „svaki akt nasilja zasnovanog na rodnim razlikama koji dovodi, ili će verovatno dovesti do fizičke, seksualne ili psihološke štete i patnje žena, uključujući pretnje takvim delima, prisilu ili proizvoljno lišavanje slobode, bez obzira na to da li se ono dešava u javnom ili privatnom životu“ (čl. 114), dok CEDAW (čl. 6) i Istambulska konvencija (čl. 3) muško nasilje nad ženama definišu kao „rodno specifično nasilje, tj. nasilje upereno protiv žene zato što je žena ili disproportionalno pogađa žene”.

Ipak, dihotomija **privatno/javno** predstavljala je jedno od ključnih mesta prilikom definisanja rodno zasnovanog nasilja, odnosno, muškog nasilja nad ženama, u feminističkoj teoriji. Feministkinje drugog talasa feminizma su zaslužne za to što je ova vrsta nasilja uopšte i postala predmet naučnog proučavanja pod sloganom da je „lično političko“ (Ignjatović 2011, 9). Iako ova dihotomija nije univerzalna u smislu da je bazirana na pretpostavkama karakterističnim za određeni socio-politički kontekst modernog Zapadnog društva, ona će biti korišćena u ovom radu zbog činjenice da je njegov predmet istraživanja geografski lociran u okviru Republike Srbije. U feminističkoj teoriji, ova podela je orodnjena (engl. *gendered*), u smislu da dualizam privatno/javno konstruiše rodno odvojene društvene prostore za žene i za muškarce (Green 2000, 342). U onim društvima koja su nasledila filozofske pretpostavke prosvetiteljstva i teološke pretpostavke judeo-hrišćanstva, privatna sfera je indentifikovana sa ženama i prožeta „ženskim“ rodnim odlikama (intimnost, iracionalnost, sentimentalnost, parcijalnost i sl.) kao opozitnim u odnosu na „mušku“ javnu sferu (racionalnu, objektivnu, meritokratsku, takmičarsku i sl.), pri čemu ženama „prirodno“ odgovara privatna, a muškarcima javna sfera, te je ova dihotomija privatno/javno istorijski svojstvena svim patrijarhalnim Zapadnim društvima (ibid). Na ovaj način, sam ženin „izlazak“ iz očekivane rodne uloge koja se locira u okviru privatne sfere postaje predmet sankcije u vidu muškog nasilja. Sa druge strane, upravo je sama podela na privatno/javno, u kontekstu digitalnog okruženja i muškom nasilju nad ženama koje se u njemu dešava, dovedena u pitanje, te predstavlja jednu od *differentia specifica* digitalnog okruženja.

Možemo u analitičke svrhe izdvojiti dve *differentia specifica* **digitalnog okruženja** u odnosu na tradicionalno, ne-digitalno, okruženje: 1) kidanje simultanosti dimenzija vremena i prostora koje dovode do stvaranja konfiguracije virtuelne stvarnosti digitalnog okruženja; 2) zamaglivanje jasne razlike između koncepata privatnog i javnog.

Novo digitalno okruženje se svojom digitalnošću, interaktivnošću, hiper-tekstualnošću, virtualnošću, umreženošću i simulativnošću oštro se suprostavilo dotadašnjim prirodnim zakonima vremena i prostora (Lister 2003, 44). Prostor tokova digitalnog okruženja kida simultanost prostora i vremena i omogućava asinhrono delovanje – akteri komunikacije mogu sami birati vreme u kome će se komunikacija odvijati, dok bezvremeno vreme, sa druge strane, karakteriše upravo pojedinačan izbor aktera komunikacije kada će u komunikaciju stupiti, odnosno, priključiti se na mrežu, zajedno sa prostorom tokova omogućava interakciju u digitalnom okruženju (Castells 2009, 33–35).

Upravo je ovo navedeno shvatanje prostora preoblikovalo i dosadašnje odnose privatnog i javnog, u okviru modernog Zapadnog društva, koji su do tada predstavljali dva dijametralno suprostavljena koncepta. Žaklin Burkel (Jacquelyn Burkell) i saradnice smatraju da je digitalno okruženje zapravo javna sfera zbog toga što su korisnički profili na društvenim mrežama strukturirani na način da budu vidljivi svima čak i ako su podešavanja privatnosti strogo limiti-

rana, zbog replikabilnosti i mogućnosti pretraživanja (Burkell et al 2014, 983). Suprotno tome, Kristijan Fuks (Christian Fuchs) smatra da društvene mreže predstavljaju fabrikovanu tj. pseudojavnu sferu (Fuchs 2014, 200). Sa druge strane, dana bojd (danah boyd), koja je istraživala ponašanje adolescenata na društvenoj mreži *My Space*, smatra da digitalno okruženje obeležava nova vrsta fluidne privatnosti/javnosti koju ona naziva umreženim javnostima (engl. *networked publics*) (boyd 2007, 124).³ Na sličnom tragu je i Patrišija Lanž (Patricia Lange), koja nudi koncepte javne privatnosti (engl. *publicly private*) i privatne javnosti (engl. *privately public*) kojima objašnjava različite aspekte ponašanja korisnika i korisnica društvene mreže *YouTube*, odnosno, načine na koji oni manipulišu privatnošću i javnošću u pristupu njihovim profilima na ovoj društvenoj mreži koristeći tehničke i simboličke mehanizme (Lange 2007, 369–376). Na ovaj način, ona ukazuje da društvene mreže, kao i digitalno okruženje, karakteriše konstantno pregovaranje između dosadašnjih koncepata privatnosti i javnosti, posebno važnih kada govorimo o nasilju, te da su ova pregovaranja suština dinamike bivstvovanja u digitalnom okruženju.

Upravo navedene osobenosti onemogućavaju postizanje opšteg konsenzusa u definisanju novog digitalnog okruženja. Za potrebe ovog rada, a imajući na umu navedene specifičnosti i teorijska razmatranja, **digitalno okruženje** možemo definisati kao konfiguraciju integrisanog virtuelnog okruženja koju karakterišu fluidne granice sa ne-digitalnim okruženjem, a koje ne poznaje dosadašnju dihotomiju između privatne i javne sfere, niti simultanost prostora i vremena.

Teorijsko-metodološki okvir

Jedan od glavnih razloga zašto feministički orijentisane autorke insistiraju na analizi muškog nasilja nad ženama koje se dešava u porodičnom/partnerskom kontekstu je upravo činjenica da je privatna sfera veoma dugo bila izuzeta

3 Koncept umreženih javnosti se razlikuje od tradicionalno shvaćene javnosti na osnovu četiri svojstva: 1) perzistentnosti – govorni činovi i ekspresije u javnoj sferi imaju efemeran kvalitet, dok u umreženim javnostima oni ostaju zabeleženi čime se omogućava asinhronost komunikacije ali i produžava period postojanja bilo kog govornog čina ili komunikativne ekspresije (vizuelne ili auditorne ekspresije – video snimka, fotografije, tonskog zapisa...); 2) mogućnosti pretraživanja – imajući u vidu mogućnost čuvanja i beleženja govornih činova, kao i drugih oblika komunikativnih ekspresija (1), moguće je njihovo pretraživanje pomoću odgovarajućih alata (internet pretraživača); 3) replikabilnosti – mogućnost beleženja (1) i pretraživanja (2) omogućava doslovno i neograničeno kopiranje digitalnih komunikativnih ekspresija sa jednog (digitalnog) mesta na drugo na način na koji je nemoguće razlikovati kopije od originala; 4) nevidljivosti publike – asinhronost komunikacije (1), mogućnost pretraživanja (2) i replikabilnost (3) omogućavaju da se naše ekspresije čuju (neretko istovremeno) u različitim vremenima i različitim prostorima u odnosu na ona u kojima smo prvobitno komunicirali (boyd 2007, 126)

i zanemarivana, i to ne samo kao predmet naučnog proučavanja već kao predmet bilo kakve zakonske ili društvene intervencije. Zbog toga se naglasak feminističke analize nasilja nad ženama upravo stavljao na partnersko nasilje, koje se dešava u privatnoj sferi, u skladu sa krilaticom drugog talasa feminizma da je lično političko. Namera je bila učiniti partnersko nasilje vidljivim i podložnim društvenim i zakonskim sankcijama.

Međutim, sa promenama koje donose IKT, sa nastankom digitalnog okruženja koje upravo i karakteriše nejasna granica između privatnog i javnog, postavlja se pitanje kako prepoznati i definisati onu vrstu nasilja koje se dešava u fizički neopipljivom, digitalnom, prostoru, a koje muškarci vrše nad ženama? Nemogućnost da se muško nasilje nad ženama lokalizuje van IP adrese računara i smesti u odgovarajući okvir privatnog/javnog otežala je prepoznavanje ovog fenomena u digitalnom okruženju. I upravo je analiza rodne dimenzije nasilja u digitalnom okruženju često izmicala istraživačima i istraživačicama, koji su se, u najvećem broju istraživanja koja su se bavila nasiljem u digitalnom okruženju, fokusirali na vršnjačko nasilje. Nažalost, iako su neka od njih uspevala da prepoznaju postojanje rodne dimenzije nasilja u digitalnom okruženju (tj. da su devojčice i devojke češće na meti nasilnika, a da su nasilnici najčešće dečaci i muškarci), mali broj njih je pretendovao da pronađe motivaciju koja stoji iza ove rodne razlike, čemu je svakako doprinela i pretpostavka da je digitalna sfera demokratska sfera koja je izuzeta od hijerarhije moći koja postoji u ne-digitalnom fizičkom prostoru.

Na sreću, iako malobrojna, feministička istraživanja ženske egzistencije u digitalnom okruženju su fenomenu nasilja pristupila strukturalno, neizuzimajući determinizam struktura partijarhata i mizoginije, i dovodeći u pitanje pretpostavljenu demokraciju i jednakost muškaraca i žena u digitalnom okruženju. Neke od njih su se detaljnije pozabavile uticajima patrijarhata i neoliberalizma na žensku egzistenciju u digitalnom okruženju, poput studije Ester Ber (Hester Bear) koja je ukazala na to da u digitalnom okruženju žensko telo ima dvostruku funkciju – dok nastavlja da bude fokalna tačka reprezentacije ono je istovremeno i fokus samonadzora i primene patrijarhalnih normi, odnosno, očekivanih rodni uloga (Bear 2016, 19). Ovo dokazuje postojanje hijerarhija moći i patrijarhalnih normi u digitalnom okruženju – ako se žena ne ponaša na određen, poželjan, način, ukoliko krši 'patrijarhalna pravila igre', bilo na način na koji se njeno ponašanje čita kao izlazak iz propisane rodne uloge i/ili kao izlazak iz privatnog prostora ženama namenjenom u skladu sa ženskom rodnom ulogom, to ponašanje će biti sankcionisano kroz intenziviranje nasilnih praksi sa ciljem da se te žene „vrate na svoje mesto“. Ovo ima veze i sa činjenicom da su digitalno okruženje, ali i generalno posmatrano IKT kultura, vidno oblikovani seksizmom i viđeni kao maskulina „sigurna“ mesta u kojima su beli heteroseksualni muškarci privilegovani u odnosu na Druge, i sigurni su da će se sa nasilnim praksama „izvući“ upravo zbog privida anonimnosti koje internet pruža a koja se javlja kao posledica kidanja simultanosti prostora i vremena i zamagljivanja granica između privatnog i javnog (Shaw 2014, 275).

Dakle, možemo zaključiti – mizoginija i seksizam su se prilagodili novom digitalnom okruženju, pri čemu oni nisu ograničeni „samo“ na govor mržnje, već imaju jasne odlike rodno zasnovanog nasilja.

Muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju se u literaturi najčešće konceptualizovalo na način da ono obuhvata prakse poput trolovanja, posthumnog trolovanja (engl. *RIP trolling*), sajber nasilništva, sajber proganjanja, govora mržnje u digitalnom okruženju, *happy slapping*-a (prakse snimanja fizičkih napada koji se kasnije objavljuju na mreži) i određenih praksi hakovanja, kao i govora u digitalnom okruženju koji uključuju mizoginiju, homofobiju, razizam, religiozne predrasude i kulturnu netoleranciju. Sve ove prakse se mogu sprovesti pomoću pisanog teksta i/ili audiovizuelnih formata (fotografija, slika, animacija, video) i sa ciljem da ih vidi jedna ili više osoba (Jane 2012, 541). Glavne odlike muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju, prema Emi Alis Džejn (Emma Alice Jane) su: 1) targetiranje žene koja je, bez obzira na razlog, vidljiva u javnoj sferi; 2) nasilnici su anonimni ili je teško utvrditi njihov identitet; 3) retorika koju koriste je eksplicitno seksualizovana i uključuje homofobične i mizogine elemente; 4) retorika je *ad hominem* (Jane 2014, 560).

Karla Matila (Karla Mantilla) izdvaja šest glavnih karakteristika muškog nasilja u digitalnom okruženju nad ženama koje su targetirane kao „izdajnice“ svoje rodne uloge: 1) nasilje je veoma često koordinisano, i u njemu učestvuje veliki broj ljudi; 2) u cilju da ponizi žene, jezik koji se koristi je jasno rodno određen; 3) ovaj jezik često izražava nameru šta bi se ženi učinilo – od pretnji doksovanjem, do pretnji silovanjem ili smrću; 4) pretnje se čine osnovanim, pogotovo kada je reč o doksovanju koje se praktikuje s ciljem da žena poveruje u pretnje da će biti silovana ili ubijena; 5) napadi na ženu traju dugo, ponekad čak i mesecima; 6) kada žena javno progovori o nasilju koje je preživela, napadi se inteziviraju (Mantilla 2013, 564–565). Iako se navedene teoretičarke fokusiraju na iskustva žena koje su već bile vidljive u javnosti, poput blogerki, političarki ili aktivistkinja, studija Džesike Megeri (Jessica Megarry) o heštegu *#mencall-methings* je pokazala da ovo iskustvo neretko dele i „obične“ žene, one koje nisu javno vidljive u toj meri (Megarry 2014). Imajući u vidu nejasnu podelu između privatnog i javnog u digitalnom okruženju, izloženost muškom nasilju nad ženama u digitalnom okruženju ne uslovljava to da li je žena poznata ličnost ili ne – i „obične“ i „poznate“ žene su javnosti vidljive u digitalnom okruženju.

Imajući u vidu navedeno, možemo izdvojiti pet vrsta muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju, sa napomenom da različite forme nasilja mogu proisticati jedna iz druge kao i da se mogu javljati istovremeno. To su:

- 1) **sajber proganjanje** (engl. *cyberstalking*) – špijuniranje i prikupljanje informacija o ženama na internetu kako bi se zastrašivale i ucenjivale slanjem poruka (e-mail, sms ili instant poruka) koje su uvredljive ili preteće;
- 2) **sajber nasilništvo** (engl. *cyberbuling*) – kontinuirano slanje zlonamernih poruka kako bi se žrtve osramotile i ponizile kao i objavljivanje uvredljivih komentara o ženi;

- 3) **doksovanje** (engl. *doxxing*) – prikupljanje i objavljivanje privatnih podataka (privatni podaci poput imena, prezimena, mesta stanovanja ili rada, kao i privatnih fotografija ili video snimaka žene i detalja iz njenog privatnog života) na internetu kako bi se žrtve osramotile i ponizile;
- 4) **sajber seksualno uznemiravanje** (engl. *cyber sexual harassment*) – slanje tekstualnih ili vizuelnih zapisa žrtvi u cilju da se ona ponizi ili zastraši koje obuhvata neželjene seksualno deskriptivne poruke (e-mail, sms, instant poruke) i/ili vizuelne zapise, pretnje seksualnim nasiljem putem tekstualnih i/ili vizuelnih zapisa, govor mržnje, odnosno, vređanje i kritikovanje pojedinke bazirano na njenom polu/rodu i/ili seksualnoj orijentaciji i pretnje seksualnim nasiljem;
- 5) **osvetnička pornografija** (engl. *revenge pornography*) – deljenje putem mobilnog telefona ili interneta i objavljivanje privatnih fotografija ili snimaka seksualne prirode kako bi se žrtve osramotile i ponizile.

Kao što možemo primetiti, tri su zajedničke tačke ovim različitim vrstama nasilja:

- 1) okruženje u kome se nasilje dešava – *digitalno okruženje*,
- 2) tehnologija koja se prilikom vršenja nasilja koristi – *IKT*
- 3) relacije moći koje nasilje određuju – *muškarci su nasilni prema ženama*.

Muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju po svom obliku može biti seksualno (kada je reč o osvetničkoj pornografiji i seksualnom uznemiravanju), psihičko (kada je reč o doksovanju, nasilništvu i proganjanju) ali i ekonomsko jer može uticati na ženin sadašnji ili budući status zaposlenja i ugroziti ga (na primer – osvetnička pornografija i doksovanje).

Kada je reč o učestalosti muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju, dostupan nam je mali broj podataka. Istraživanja koja su se bavila ovom tematikom su bila retka, uzorci su bili mali, veoma često su bila nacionalnog karaktera, bez longitudinalnih pretenzija, i mogućnost praćenja trendova, tj. vremenskog razvoja prevalence nasilja je gotovo nepostojeća. Istraživanje koje je sprovedeno u Nemačkoj a koje je obuhvatilo ispitanike/ce uzrasta od 10 do 50 godina ukazuje na to da žene značajno češće trpe seksualno uznemiravanje i proganjanje u digitalnom okruženju u odnosu na muškarce i to u više od ⅔ slučajeva (68.3%) je reč o seksualnom uznemiravanju a u ⅓ o sajber proganjanju (Straude-Muller et al. 2012, 267). Istraživanje sprovedeno u Sjedinjenim Američkim Državama ovo potvrđuje – žene uzrasta od 18 do 24 godine nesrazmerno češće doživljavanju proganjanje i seksualno uznemiravanje na internetu – 26% žena je bilo proganjano a 25% seksualno uznemiravano (Pew 2014). Prema istraživanju Agencije Evropske unije za temeljna prava svaka deseta žena doživi neki oblik muškog nasilja u digitalnom okruženju od svoje petnaeste godine, a kada je reč o proganjanju u digitalnom okruženju, svaka dvadeseta žena ima ovo iskustvo (Agencija Evropske unije za temeljna prava 2014, 104).

*

Polazna istraživačka pretpostavka je da muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju predstavlja deo kontinuuma rodno zasnovanog nasilja jer patrijarhat i mizoginija operiraju i u digitalnom okruženju tako što koriste nasilje za sankcionisanje i kontrolu žena, na identičan način na koje se „tradicionalno“ nasilje koristi za uspostavljanje dominacije i kontrole nad ženama u ne-digitalnom okruženju.

Međutim, kako digitalno okruženje poseduje specifičnosti u odnosu na ne-digitalno okruženje, i samo nasilje koje se u njemu dešava se bitno razlikuje od „tradicionalnog“ (ne-digitalnog) nasilja. U skladu sa navedenim specifičnostima digitalnog okruženja, pokušaćemo da empirijski utvrdimo i specifičnosti samog muškog nasilja koje se u njemu dešava. Pretpostavke koje ćemo pokušati da empirijski utvrdimo su sledeće:

- 1) Poznanstvo između muškarca koji nasilje vrši nad ženom i žene koja preživljava nasilje nije neophodan ni dovoljan uslov za vršenje nasilja, te nasilnik može biti bilo koji muškarac, bez obzira na to da li poznaje ženu na kojom nasilje vrši ili ne – specifičnost koja proizilazi iz zamašnjavanja granica između privatnog/javnog utiče na kvalitet nasilja.
- 2) Fizički susret između muškarca koji nasilje vrši nad ženom i žene koja preživljava nasilje nije neophodan ni dovoljan uslov za vršenje nasilja, kao u slučaju „tradicionalnog“, ne-digitalnog nasilja, kada je počini-lac nasilja morao da se sa žrtvom susretne na određenom prostoru, u određenom trenutku – specifičnost koja proizilazi iz „kidanja“ simultanosti prostora i vremena utiče na kvantitet nasilja.

Metod koji će biti korišćen kako bi se potvrdile ili opovrgle navedene pretpostavke predstavlja metod višestrukog slučaja. Centralni deo istraživanja biće analiza narativa žena, starosti od 18 do 35 godina, sa iskustvom nasilja. Korišćenjem *snow ball* metode prikupljeno je ukupno 22 narativa, odnosno 22 iskustva žena o muškom nasilju nad ženama u digitalnom okruženju. Poziv za učešće u istraživanju je bio objavljen na privatnim profilima autorke ovog istraživanja (društvene mreže *Instagram* i *Facebook*) i na njega se javilo 10 žena. Ostale ispitanice su se javile na poziv/preporuku ispitanica koje su već učestvovalе ili muškaraca iz svog okruženja koji su videli ovaj poziv. Narativi su prikupljeni dubinskim intervjuom, čija je osnova za razgovor bio polustrukturirani upitnik koji je sadržao ukupno osam pitanja sa ciljem kontekstualizacije konkretne situacije nasilja koje su ispitanice doživele. Imajući u vidu ograničenja korišćenog metoda prikupljanja podataka (*snow ball*) važno je naglasiti da uzorak nije reprezentativan, odnosno, da ga čine ispitanice sa srednjim i visokim obrazovanjem (studentkinje osnovnih studija i ispitanice sa završenim fakultetom). Ipak, kako cilj ovog istraživanja nije da ukaže na učestalost muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju u ukupnoj populaciji, već da deskriptivno ukaže na njegove

pojavne oblike i specifičnosti, ovo ograničenje nije determinišuće za same nalaze istraživanja. Imena i prezimena ispitanica su poznata istraživačici, međutim, kako je jedan od uslova za učešće u ovom istraživanju bila anonimnost, prikupljeni narativi su kodirani na način da inicijali koji prate iskaze ne predstavljaju stvarne inicijale ispitanica u cilju čuvanja njihovog pravog identiteta.

Iskustva žena koje su doživele muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju

„Nema faktora rizika (za izloženost muškom nasilju nad ženama u digitalnom okruženju, prim.aut.) osim ako kao rizik ne računamo što postojiš kao žena” (IG)

Sve intervjuisane žene su doživele muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju u toku života. Nasilje je variralo od sajber nasilništva u vidu diskriminacije (ispitanica koja je radi kao frilenserka nije dobila honorar za obavljene posao jer je žena – *„kada sam mu poslala poruku da ću ga prijaviti sajtu za kršenje pravila sajta, odgovorio mi je da ne želi da plati ženi i da ja ne treba da se bavim grafičkim dizajnom”*, IU) do sajber proganjanja koje se pretvaralo u proganjanje u stvarnom životu, doksovanja sa ciljem javnog linča, osvetničke pornografije i seksualnog uznemiravanja. Najčešće forme nasilja su bile sajber nasilništvo (15 ispitanica) i seksualno uznemiravanje (14 ispitanica), zatim slede proganjanje (10 ispitanica) i doksovanje (6 ispitanica) dok su iskustvo sa osvetničkom pornografijom imale dve ispitanice.

Kada je reč o **sajber nasilništvu**, ono bi u većini slučajeva usledilo nakon što bi ispitanice odbile komunikaciju, upoznavanje ili susret sa nepoznatim muškarcem – *„nazivana sam raznim imenima i bila vredana mnogo puta samo zato što ne bih odgovorila na poruku ili ukoliko bih rekla da nisam zainteresovana”* (IJ). U ovim slučajevima, odbijanje ispitanica je najčešće sankcionisano verbalnim nasiljem. U drugim slučajevima bi sajber nasilništvo pratilo javno iznošenje stavova ispitanica o temama koje se mogu prepoznati kao feminističke ili aktivističke i nasilje se nije uvek zaustavljalo na uvredama, već je ponekad sadržalo i otvorene pretnje i elemente proganjanja i doksovanja – *„Kada na Twitteru pišem o femicidu, silovanju, muškom nasilju i srodnim temama, uglavnom imam reach između 10.000 i 20.000 interakcija, od čega su uvredljive poruke, ismevanje, pozivi na nasilje gomile muškaraca za koje zaboravim da postoje, dok mi se sličnim povodom ne obrate iznova i iznova (...) Neki skroluju do mojih postova iz 2013, 2014, 2015. godine, što je nekih 5.000 tvitova ‘ranije’, kako bi mi dali do znanja da prate šta radim’ ili da bi moj vulgarni i ratoborni jezik koristili kao ‘dokaz’ da nisam kredibilna žrtva nasilja ili da zaslužujem proganjanje i zloupotrebu imena i prezimena od strane (određenog pojedinca, prim.aut.), na*

primer” (IO). U svim navedenim slučajevima, sajber nasilništvo se koristilo kao sankcionisanje nepoželjnog ženskog ponašanja koje je odstupalo od patrijarhalnih normi – bilo da je reč o odbijanju žena da budu (seksualno) dostupne i njihovoj potrebi da sačuvaju svoju telesnu autonomiju, ili kada je bilo reči o pokušajima ućutkivanja žena koje su u javnu sferu Interneta iznosile stavove sa kojima se nasilnici nisu slagali.

Seksualno uznemiravanje je takođe veoma zastupljena forma muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju i ono se mahom odnosilo na slanje nepoželjnih fotografija polnih organa nepoznatih muškaraca ili eksplicitnih seksualnih opisa – „(...) *kad god bih izbacila neku iole izazovnije sliku, zatekao bi me bar jedan netraženi dick pic. Takođe, puno neprikladnih ponuda i komentara seksualne konotacije vezanih za moje telo i za mene*” (IJ). Ovo iskustvo deli $\frac{2}{3}$ ispitanica i smatraju ga uobičajenim – „*svaka druga devojka je prošla kroz istu ili bar sličnu situaciju samo ne želi da priča o tome jer su komentari današnjice sama si kriva i ostalo*” (ID). Za sve slučajeve seksualnog uznemiravanja je bilo karakteristično to što je ‘povod’ bio puko postojanje žena u digitalnom okruženju analogno patrijarhalnom narativu da su žrtve silovanja „*same krive jer su izazivale*“. Odbijanje bilo kakvog seksualnog kontakta, i odbrana telesne autonomije i granica od strana žena, bilo je u nekim slučajevima povod za sajber nasilništvo – „(*dobijala sam, prim. aut.) eksplicitno seksualne poruke i pozive slabo poznatih ljudi, poznanika, ljudi s kojima sam se susrela par puta, koji su nakon vrlo jasnog i eksplicitnog postavljanja mojih granica i odbijanja nastavili sa istim ponudama ili uvredama kako (sam, prim. aut.) ‘kučka’ koja daje duple signale – ‘ti bi da se jebeš a da ti ne uđe’ i slično*” (IV).

Osvetnička pornografija je nasilno iskustvo koje dele dve ispitanice, i u oba slučaja je bilo reči o pretnjama koje nisu ostvarene. U jednom slučaju je ispitanica koja je bila maloletna, pri prvom susretu sa društvenim mrežama, nakon što je odbila zahtev nepoznatog muškarca za upoznavanje, dobila poruku u kojoj je on „*zapretio stavljanjem mojih slika na ‘seksi sajtove*” (IP). U drugom slučaju je bilo reči o pretnji osvetničkom pornografijom od strane bivšeg partnera da će „*moje nage snimke poslati mojoj porodici ili ih objaviti na internetu*” (IH) koje je ‘prebacio’ na svoj telefon bez znanja ispitanice. Bez obzira da li je motiv ucena (kao u prvom slučaju) ili osveta (u drugom slučaju) jasno je da je iza pretnji osvetničkom pornografijom stoji namera nasilnika da kontroliše ponašanje žene, bez obzira da li je reč o poznatim ili nepoznatim muškarcima.

Proganjanje je bilo veoma česta forma muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju i posebno zabrinjava to što se u 8 od 10 slučajeva nastavilo i u ne-digitalnom, *offline*, svetu. Jedno od najupečatljivijih iskustava proganjanja koje se prelilo i u stvaran život imala je ispitanica koja je preko društvene mreže *Twitter* stupila u komunikaciju sa nepoznatim muškarcem („*...pričali smo o dosta opštim temama i tipa maštarijama gde bi po svetu putovali i sl.*”) koji je nakon nekog vremena počeo da, kroz ličnu komunikaciju preko društvene mreže, postavlja pitanja na osnovu kojih je posumnjala da on ima informacije

o njenom ličnom životu koji nije delila na društvenim mrežama. Nakon što ga je zamolila da prekinu komunikaciju – „...pokušala sam da se povučem iz čitave priče na fin način (...) Rekla sam mu da je jako neprijatno kada neko tako bez blama uhodi drugu osobu i govori joj o tome, i zamolila da to više ne radi”, stiglo joj je pismo od njega na kućnu adresu, koja nije bila nigde javno objavljena što je ukazivalo na to da se nasilnik veoma potrudio da dođe do njene adrese – „Moji lični podaci se ne nalaze čak ni na sajtu fakulteta koji sam studirala, nigde. Nemam ni jedan mejl javno okačen, a kamoli adresu ili broj telefona”. Fotografije zalazaka sunca sa terase koje je ispitanica objavljivala na svom nalogu progovornik je „ubacivao u google image search i u mape, i tako na kraju našao prvo kraj u kome živim, a onda išao od zgrade do zgrade dok nije našao prezime na interfonu” (IX).

Doksovanje je u svim slučajevima bilo udruženo sa drugim formama muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju, najčešće sa sajber nasilništvom i seksualnim uznemiravanjem. Ono što posebno zabrinjava je činjenica da su dva slučaja doksovanja sprovedli muškarci koji su poznati javnosti (u jednom slučaju su metu predstavljale pet žena od kojih sam sa dve razgovarala), a da nisu snosili reperkusije za svoje postupke. U prvom slučaju je reč o višegodišnjem, kontinuiranom muškom nasilju nad ženama u digitalnom okruženju – „Najupečatljivija (situacija muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju, prim. aut.) je bila kada je jedan stariji muškarac na (levičarskoj) fb stranici počeo da iznosi seksističke uvrede i interpretacije događaja iz mog života kako bi iskazao neslaganje sa postom koji je objavljen, a za koji je pretpostavio da ja stojim iza toga. To nije bila jedina situacija, doživela sam seksističke uvrede i sa druge strane, kao i pretnje, ali je bila najdrastičnija jer traje već godinu i po” (IG). I proganjanje i doksovanje predstavljaju forme nasilja gde je potreba nasilnika da kontroliše žrtvu kroz strah za njenu sopstvenu bezbednost najizraženija – za razliku od sajber nasilništva, gde pretnje „ostaju“ u digitalnom okruženju, proganjanje i doksovanje žrtvama poručuje da postoji jasna namera i sprovedena priprema (nasilnik zna gde žrtva živi i/ili šta se dešava u njenom privatnom životu) da se ove pretnje i ostvare u ne-digitalnom, korporalnom okruženju.

Možemo zaključiti da ono što karakteriše sva iskustva nasilja je da je muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju bilo reakcija na ponašanje ispitanica koje je bilo shvatano kao nepoželjno ili nedozvoljeno, odnosno, u koliziji sa očekivanom ženskom rodnom ulogom u okviru patrijarhata.

*

Iako su istraživanja muškog nasilja nad ženama u ne-digitalnom okruženju ukazala na to da njega najčešće vrše nasilnici koje žene poznaju, upravo specifičnost digitalnog okruženja da zamagljuje granice privatnog i javnog omogućava nepoznatim muškarcima da budu nasilni bez obzira na to da li ženu poznaju ili ne, što menja sam kvalitet nasilja (Ignjatović 2011, 32–33). Na to

ukazuje činjenica da su sve ispitanice imale iskustvo nasilja od strane nepoznatih muškaraca, dok je nasilje od strane bivših partnera doživelo pet ispitanica. Pet ispitanica je imalo iskustvo sa nasilnicima koje su poznavale u stvarnom, *offline*, životu, međutim, ni u jednom slučaju nije bilo reči o bliskom prijateljstvu već o poznanstvu preko zajedničkih prijatelja. Druga specifičnost digitalnog okruženja, kidanje simultanosti prostora i vremena, odnosno, uspostavljanje prostora tokova i bezvremenog vremena, dovodi do toga da nasilnik može da bude svako, bez obzira na to da li se geolokacijski nalazi blizu žrtvi, sve dok ima stabilnu internet konekciju. Činjenica da fizičko prisustvo nasilnika nije neophodan uslov za vršenje nasilja, što jeste slučaj kada govorimo o ne-digitalnom muškom nasilju, već da je dovoljno njegovo prisustvo u digitalnom okruženju, bitno utiče na kvantitet nasilja što potvrđuje i činjenica da je 20 od 22 ispitanice imalo iskustvo višestrukog muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju, i to više različitih oblika/vrsta nasilje.

Najveći broj ispitanica je navelo da smatraju da su bile izložene nasilju jer su bile vidljive u javnosti tj. u digitalnom okruženju zbog načina na koji su koristile društvene mreže, a koji se nije podudaraao sa očekivanim ponašanjem žene u patrijarhalnom društvu – bilo da je reč o deljenju sadržaja iz svog ličnog života, poput fotografija koje su okarakterisale kao „slobodnije“ ili „provokativnije“ (IJ) te su se u patrijarhalnom ključu tumačile da „žena sama traži“ seksualno uznemiravanje – „čitala sam *Bravo onda posle ELLE, volela stikle i haljine (...) i kačila sam dosta problematične fotke na fejs, uvek u tim nekim kao 'seksi' pozama koje su mi se servirale kao nešto poželjno*“ (IS) ili aktivističkom/profesionalnom angažmanu i otvorenom političkom, aktivističkom ili feminističkom problematizovanju određenih tema – „*mislim da je za nijansu veća šansa da se (muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju, prim. aut.) dogodi ženama koje su na bilo koji način prisutne u javnosti (...) kao da se podrazumeva da ako si spremna da iskažeš stav to znači da potpisuješ istovremeno i da si spremna da te neko obezvređuje i da ćeš se sa tim nositi*“ (IG). Pet ispitanica smatra da je motiv za vršenje nasilja bila lezbofobija. Slučajeve u kojima je bilo reči o seksualnom uznemiravanju lezbejki možemo okarakterisati kao „seksualno korektivne“ u smislu da su nasilnici smatrali da seksualnim činom ove žene mogu da učine heteroseksualnim, bez obzira da li je lezbejstvo stvarno ili pretpostavljeno seksualno opredeljenje ispitanica – „*Mahom je dolazilo do pretnji zbog toga što sam odbila komunikaciju sa 'udvaračima', tu i tamo je bilo nekih fotografija genitalija, nepoželjnih naravno, s vremena na vreme bi se neki od njih usudio da mi govori šta bi mi sve radio da bi me načinio heteroseksualnom*“ (IB). Ovo potvrđuje našu polaznu istraživačku pretpostavku da muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju predstavlja deo kontinuuma rodno zasnovanog nasilja nad ženama jer patrijarhat i mizoginija operiraju i u digitalnom okruženju na način na koji koriste nasilje za sankcionisanje i kontrolu žena na isti način na koji operiraju i u ne-digitalnom okruženju, prilikom vršenja „tradicionalnog“ nasilja.

Ono što posebno zabrinjava jeste to da je pet ispitanica imalo iskustvo muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju prilikom prvog susreta sa društvenim mrežama. Četiri ispitanice su, kao maloletnice, dok su išle u osnovnu školu (VI, VII i VIII razred) dobijale lascivne poruke, ponude i pitanja seksualne prirode (reč je o sajber seksualnom uznemiravanju) od strane starijih muškaraca koji su znali da razgovaraju sa maloletnicama – „*Htela sam u suštini samo da chat-ujem sa ljudima i upoznam nove prijatelje, mislim sa 12 godina mi nikakav dejting nije bio u glavi. I ja sam napravila profil i sećam se da je tata bio pored mene da mi pomogne i stigle su mi dve odvratne poruke, jedne se tačno sećam: 'Jel voliš malo u guzu?'. Šta čini celu stvar još odvratnijom je da sam ja u svom nick-u imala svoje godište, mislim*” (IS). Jedna ispitanica je, takođe tokom osnovne škole, imala iskustva i sa sajber proganjanjem koje se pretvorilo u proganjenje u stvarnom životu – „*i jednom, kad sam ja već počela da ga ignorišem i da smanjim intenzitet kontakta s njim, samo mi je poslao poruku da me je video u crvenoj jakni, belim patikama i svetlim farmerkama kako prelazim ulizu kod opštine Novi Beograd. E tek tad nisam smela da prekinem kontakt s njim jer sam se plašila da zna gde živim*” (IC).

Strah je bila dominantna emocija koja se javljala prilikom vršenja muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju. Važno je istaći da se emocije koje su se generalno javljale tokom iskustva muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju nisu razlikovale od onih koje se javljaju tokom vršenja bilo koje druge forme nasilja u ne-digitalnom okruženju i predstavljale su, za neke ispitanice, način da prepoznaju muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju kao nasilje – „*(Kada si shvatila da je reč o nasilju?) Kada sam shvatila da moram da mu se javljam iz straha*” (IC). Čak i kada se nasilje iz virtuelnog nije ‘prelilo’ u ne-digitalan prostor, postojao je strah da se to ne desi – „*Bila sam uplašena. Dečko je pretio u prazno ali opet ne mogu biti sigurna na šta može sve biti spreman ako je ovakvu reakciju imao zbog odbijanja da odemo na piće*” (ID). Pored straha, ispitanice su često osećale i krivicu i sramotu – „*imam ono tipično osećanje 'ja sam kriva jer ih izazivam' – tipa postavljam selfije, statuse koji imaju neku društvenu poruku, namerno pokrećem teme koje su škakljive. Ponekad se osećam baš krivom jer postavljam slike koje ih možda provociraju, mada ne znam šta u selfiju može da provocira*” (IT). Ispitanice koje su se susrele sa seksualnim uznemiravanjem zbog svoje istopolne seksualne orijentacije su muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju doživljavale ne samo kao seksualno uznemiravanje već i kao poništavanje sopstvene egzistencije – „*osećala sam se poniženo, poništeno, da mi se negira seksualna orijentacija i da me ne poštuje, niti mene niti moje izbore*” (IK). Druge emocije koje su se javljale pored straha, krivice i poništenosti su bile nemoć („*osetim se loše što svaka budala misli da može da ti napiše šta hoće, i što zapravo i može*” (IL)), bes i ljutnja („*nekad sam bila besna a nekad uplašena (...), ponekad sam želela da odem i našamaram nekog od njih, nekad sam se dodatno osiguravala kada izlazim iz kuće*” (IB)), anksioznost („*anksioznija sam i sporija u svojim svakodnevnim aktivnostima*” (IO)), panika („*prva reakcija mi je naravno bio paničan strah. Nisam samo ja*

ugrožena, ugroženi su svi koji žive sa mnom na toj adresi, a sve se dešava protiv moje volje“ – prethodno opisan slučaj proganjanja, IX). Emocije bi se neretko brzo smenjivale jedna za drugom – „*na početku sam bila zbunjena, onda sam se nadala da će sve prestati samo od sebe, onda sam se nadala da neće dodatno eskalirati, počela sam da preispitujem šta je moguće da iskopa što bi bilo kompromitujuće, ne u smislu problematično u javnosti, koliko meni teško da to iznesem u smislu izloženosti pogledima drugih. Na trenutke sam osećala i bespomoćnost, pa ljutnju na sebe što dozvoljavam da mi neko takav utiče na samopouzdanje, pa bes, pa kada sam progovorila javno i to da više čitava ta situacija ne vlada mnome*“ (slučaj višegodišnjeg doksovanja, IG), a neretko i poklapale – „*nisam mogla da razlučim da li me ta činjenica dodatno ljuti ili pasivizuje moj bes*“ (IY). Ovo nam ukazuje na to da ova vrsta zamagljuje granice između ne samo privatnog i javnog, već i između konfiguracija digitalnog i ne-digitalnog okruženja.

Reakcije na nasilje su mahom bile vaninstitucionalne prirode, što ni ne treba da nas čudi jer je kod ispitanica veoma prisutno nepoverenje u institucije – „*kada sam bila mlađa htela sam da idem u policiju ali sam istraživala o tome i saznala da nema nade da će im uraditi nesto*“. Ovo nepoverenje nije neosnovano, od tri ispitanice koje su nasilje prijavile, samo je jedna dobila adekvatan odgovor, uz važnu napomenu da u tom slučaju nasilje nije prijavljeno policiji Republike Srbije već policiji Republike Hrvatske jer se na teritoriji te države i desilo. U drugom slučaju je nasilje bilo prijavljeno policiji, kada je bilo reči o sajber nasilništvu – „*tada je nasilje bila čista verbalizacija fizičkog kažnjavanja, sa elementima seksualnog sadizma (...) – zgazićemo te, ubiću te, kurvo odvratna, nabiću ti palicu u pičku, lezbačo smrdljiva itd*“. Nakon što je ispitanica nasilje prijavila policiji, dobila je odgovor da „*oni ne mogu da na osnovu fejsbuk naloga ustanove identitet osobe*“, te je ispitanica napravila lažni profil, dodala je nasilnike i „*krenula sa njima chat, jedan na jedan, kao neki sexting. I posle 5 minuta svaki bi mi dao broj telefona, a čak i adresu. Onda sam sve to odnela u policiju i onda su mi oni šeretski rekli da bi mogli da me zaposle (...) rekli su mi posle: jao to su neki klinici, zvali smo ih, maloletni su i kao neće više, ja sam mogla jedino privatno da ih tužim, ali nisam*“ (IL). U trećem slučaju je nasilje bilo izraženo u vidu pretnji nepoznatih muškaraca da će ispitanicu silovati i zaklati ukoliko je vide na ulici i ono je prijavljeno Tužilaštvu za visokotehnološki kriminal, ali „*nije bilo epiloga niti odgovora*“ (IM). Zbog toga, ispitanice su češće pribegavale vaninstitucionalnim mehanizmima. Ispitanice su često blokirale nasilnike na društvenim mrežama i sa svojim prijateljima i prijateljicama organizovale prijavljivanje nasilnih poruka i profila kako bi bili obrisani od strane administratora društvenih mreža. Četiri ispitanice su pokušale da zastraše nasilnika pretnjama da će njihove poruke, fotografije i video snimke seksualne prirode koje su dobijale proslediti njihovim porodicama ili partnerkama što je uspeo da zaustavi nasilje. Jedna ispitanica i jeste ostvarila svoju pretnju te je poruke od bivšeg partnera („*poslaću te u uregentni*“ i „*izbiću ti sve zubiće*“, (IF)) prosledila njegovoj porodici što je dovelo do toga da nasilje prestane. Ipak, najčešća strategija se odnosila na ignorisanje muškog nasilja nad ženama u digitalnom

okruženju i „zaključavanje“ sopstvenih naloga na društvenim mrežama kako bi sebe učinile manje vidljivim i manje „dostupnim“ novim nasilnicima. Samim tim, muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju jeste imalo uticaj na njihove digitalne živote i nakon što se konkretno nasilje završilo te je većina ispitanica smanjila i/ili ograničila svoju aktivnost na internetu u manjoj ili većoj meri – „razmišljala sam da ukinem message opciju, ali mesindžer koristim i za posao“ (IL), „obrisala (sam, prim. aut.) sve fotke koje bi mogle privući pažnju muškaraca“ (IS), „neposredno posle svega sam obrisala sve slike sebe i kraja u kome živim, svuda izbrisala pravo ime. Osećala sam se kao da ako samo upalim kompjuter, da će sve moje iscureti u njega. Imala sam maničnu potrebu da izbrišem svo postojanje sa interneta“ (IX), „ne prihvatam nepoznate osobe, često ne odgovaram na poruke da ne bih davala povod za nešto više. Prosto, situacija je takva u današnje vreme da sa muškarcima ne možeš biti fin i kulturan jer sve shvate pogrešno“ (IR). Loše iskustvo sa institucijama, nepoverenje u institucije i generalno neprepoznavanje muškog nasilja nad ženama u digitalnom okruženju kao nasilja od strane institucija i javnosti što jeste jedan od simptoma patrijarhalnog sistema i normi, dovodi do toga da se ispitanice više oslanjaju na sebe i mehanizme podrške u svom najbližem okruženju kao jedini efektivni mehanizam za sankcionisanje i smanjenje nasilja – „vjerujem da je najvažnije osnažiti žene, taj neki unutrašnji lokus kontrole je presudan, da umiju da izađu iz takvog kruga brzo i sa što manje posljedica. Mnogo znači i solidarnost na internetu, organizovano prijavljivanje abusive profila i sl. Nekako se u institucije nimalo ne uzdam za ove stvari“ (IH). Osnaživanje samih žena, kao i oslanjanje na (ženske) mreže podrške predstavlja mehanizam nošenja sa nasiljem koje su ispitanice doživele, jednim delom i zato što se ne očekuje izostanak samo institucionalne podrške, već i podrške samog društva, odnosno, okruženja samih ispitanica – „od svojih muških prijatelja nisam dobila razumevanje i podršku koju sam očekivala, već jedno – ma to je samo neki naloženi klinac za kompom (...) Tu sam se prvi put iskreno zapitala šta je potrebno da se desi da bi žena, ili bilo ko, bila shvaćena za ozbiljno, ako sam strah za svoju bezbednost nije dovoljan“ (IX).

Zaključna razmatranja

Bez obzira da li je reč o osvetničkoj pornografiji, doksovanju, sajber proganjanju, seksualnom uznemiravanju ili nasilništvu, muško nasilje prema ženama u digitalnom okruženju koje su doživele ispitanice ovog istraživanja je u svim svojim pojavnim oblicima bilo motivisano mizoginijom i seksizmom, te se koristilo kao vid sankcije za ponašanja žena koja su odstupala od tradicionalne patrijarhalne rodne ženske uloge, bilo da je reč o verbalnom izlasku u javni prostor Interneta i pokretanja tema koje se nasilnicima nisu svidеле te je usledilo „učutkavanje“ ili odbijanje žena da one i njihova tela budu seksualno dostupna. Korišćenje nasilja kao alata za „vraćanje žena na njihovo mesto“

zajednička je odlika i muškog nasilja nad ženama u ne-digitalnom okruženju, te je početna hipoteza da muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju pripada kontinuumu rodno zasnovanog nasilja potvrđena empirijskim putem.

Međutim, digitalno okruženje se razlikuje od tradicionalnog, ne-digitalnog, te ne možemo reći da su se patrijarhalne norme iz jednog okruženja doslovce „preslikale“ u drugo, te je nasilje ostalo isto. Digitalno okruženje ima svoje specifičnosti, koje dovode do toga da je i samo muško nasilje u digitalnom okruženju specifično u odnosu na ono koje se dešava u ne-digitalnom. Zamagljivanje granice između privatnog i javnog dovodi do toga da se samo bivstvovanje žene u digitalnom okruženju neretko prepoznaje kao kršenje patrijarhalnih normi – rečima jedne od ispitanica *„Nema faktora rizika (za izloženost muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju, prim. aut.) osim ako kao rizik ne računamo što postojiš kao žena“* (IG). Sa druge strane, zamagljivanje ove granice dovodi i do toga da muško nasilje prestaje da bude vezano isključivo za privatnu sferu na način na koji je nasilnik blizak žrtvi, što u konačnici znači da nasilnik može biti svako, čak i ukoliko ne poznaje žrtvu – sve ispitanice su imale iskustvo nasilja od strane nepoznatih muškaraca. Na ovaj način, možemo uočiti promenu kvaliteta nasilja. Druga specifičnost digitalnog okruženja, kidanje simultanosti vremena i prostora, omogućila je nasilnicima da budu nasilni bez da se uopšte susretnu sa žrtvom u ne-digitalnom okruženju. Ova promena je vidljiva u samom kvantitetu nasilja, što podržava činjenica da su sve sem dve ispitanice imale iskustvo višestrukog nasilja.

Zajedno udružene, ove dve specifičnosti su dovele do toga da granice između dva tipa okruženja, konfiguracija digitalnog i ne-digitalnog, postanu fluidne, te je u svim slučajevima nasilje u digitalnom okruženju imalo reperkusije na ne-digitalan život ispitanica. Doksovanje i progranjanje jesu najeklatantniji primeri toga, međutim i ostale forme nasilja su imale posledice po ne-digitalan život ispitanica – plašile su se za svoju bezbednost i ograničavale kretanje u ne-digitalnom prostoru, bile su anksiozne, cenzurisale su se, osećale su se nemoćno, poništene i depresivno što je uticalo i na njihov život i ponašanje *offline*. Sa druge strane, izostanak osude ove vrste nasilja i poništavanje činjenice da muško nasilje nad ženama u digitalnom okruženju jeste deo kontinuuma rodno zasnovanog nasilja, bilo od strane institucija kojima su se neke od ispitanica obraćale, bilo od strane samog nepodržavajućeg okruženja ispitanica, dovodi do normalizacije muškog nasilja i u ne-digitalnom okruženju, i smanjenja praga tolerancije na njega – rečima ispitanice *„digitalno nasilje vodi u fizičko i seksualno – ono je tim pre perfidnije, jer se etiketiranjem, prozivanjem, konstantnim izlaganjem žena uvredama i poniženjima kojih, zbog prirode digitalne sfere, može biti mnogo više u kraćem vremenu nego u fizičkoj realnosti, povećava prag tolerancije na nasilje i uspostavlja jedna vrsta gradacijske ‘nije toliko strašno’ svesti. Digitalno nasilje je preslikano iz korporalne sfere, s tim što muškarcima koji su uplašeni od strane žena u fizičkom prostoru razbuktava fantaziju i olakšava im da zlostavljaju i proganjaju žene pod pseudonimom“* (IO).

Literatura

- Baer, Hester. 2016. "Redoing feminism: digital activism, body politics, and neoliberalism." *Feminist Media Studies*, 16(1): 17–34.
- Biber, Jodi K., Dennis Doverspike, Daniel Baznik, Alana Cober, & Barbara A. Ritter. "Sexual harassment in online communications: Effects of gender and discourse medium." *CyberPsychology & Behavior* 5, no. 1 (2002): 33–42.
- Boyd, Danah. 2007. "Why youth ♥ social network sites: The role of networked publics in teenage social life". In D. Buckingham (Ed.), *Youth, identity, and digital media* (pp. 119–142). Cambridge, MA: MIT Press.
- Bralett, Christopher & Sarah M. Coyne. 2014. "A Meta-Analysis of Sex Differences in Cyber-Bullying Behavior: The Moderating Role of Age." *Aggressive Behavior*, 40(5): 474–488.
- Burkell, Jacquelyn, Alexandre Fortier, Lorraine (Lola) Yeung Cheryl Wong, and Jennifer Lynn Simpson. "Facebook: Public space, or private space?" *Information, Communication & Society* 17, no. 8 (2014): 974–985.
- Castells, Manuel. 2009. *Communication Power*. New York: Oxford University Press.
- Clark, Rosemary. "#NotBuyingIt: Hashtag feminists expand the commercial media conversation." *Feminist media studies* 14, no. 6 (2014): 1108–1110.
- Clark, Rosemary. "'Hope in a hashtag': the discursive activism of # WhyIStayed." *Feminist Media Studies* 16, no. 5 (2016): 788–804.
- Fuchs, Christian. 2014. "Twitter and democracy: a new public sphere?" In *Social media: A critical introduction*, 179–209. London: SAGE Publications Ltd.
- Green, Joyce. 2000. "Public/private." In *Encyclopedia of feminist theories*, Lorraine Code ed., 324. London: Routledge.
- Horeck, Tanya. 2014. "#AskThicke: 'Blurred Lines', rape culture, and the feminist hashtag takeover." *Feminist Media Studies* 14(6): 1105–1107.
- Ignjatović, Tanja. 2011. *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice*. Beograd: Rekonstrukcija Ženski fond.
- Jane, E.A. 2012. "'Your a Ugly, Whorish, Slut.'" *Feminist Media Studies*, 14(4): 531–546.
- Jane, E.A. 2014. "'Back to the kitchen, cunt': speaking the unspeakable about online misogyny." *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, 28(4): 558–570.
- Kingston Mann, Larisa. 2014. „What Can Feminism Learn from New Media?" *Communication and Critical/Cultural Studies*, 11(3): 293–297.
- Lange, Patricia. 2007. "Publicly private and privately public: Social networking and YouTube." *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1): DOI <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00400.x>
- Lister, Martin. 2003. *New media: a critical introduction*. London: Routledge.
- Lukić, Marija, & Jovanović, Slađana. 2003. *Nasilje u porodici: nova inkriminacija*. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Mantilla, Karla. 2013. "Gendertrolling: Misogyny Adapts to New Media." *Feminist Studies* 39(2): 563–570.
- Megarry, Jessica. 2014. "Online incivility or sexual harassment? Conceptualising women's experiences in the digital age." *Women's Studies International Forum*, 47(1): 46–55.
- Mezga Čurčin, Ljerka. 2008. „Definicije i oblici seksualnog nasilja.“ U. *Priručnik za rad sa ženama sa traumom muškog nasilja-feministički pristup*, A. Bukvić, ur. Beograd: Autonomni ženski centar.

- Mishna, Faye, Mona Khoury-Kassabri, Tahany Gadalla, & Joanne Daciuk. 2012. "Risk factors for involvement in cyber bullying: Victims, bullies and bully-victims." *Children and Youth Services Review* 34(1): 63–70.
- Papić, Žarana. 1993. „Patrijarhat.“ U: *Enciklopedija političke kulture*, ur. M. Matić i M. Podunavac. Beograd: Savremena administracija.
- Pateman, Carole. 1988. *The sexual contract*. Stanford, Calif: Stanford University Press.
- Rodino-Colocino, Michelle. 2014. "#YesAllWomen: Intersectional mobilization against sexual assault is radical (again)." *Feminist Media Studies* 14 (6): 1113–1115.
- Shaw, Adrienne. 2014. "The Internet is full of jerks, because the world is full of jerks: What feminist theory teaches us about the Internet." *Communication and Critical/Cultural Studies* 11(3): 273–277.
- Thrift, Samantha C. 2014. "#YesAllWomen as feminist meme event." *Feminist Media Studies* 14 (6): 1090–1092.
- Turan, Nursen, Oguz Polat, Mustafa Karapirli, Cem Uysal, & Seda Gokce Turan. 2011. "The new violence type of the era: Cyber bullying among university students: Violence among university students." *Neurology, psychiatry and brain research* 17(1): 21–26.
- Van Bavel, T. C. J. 2016. "The relation between the usage of internet, gender and online victimization." BA diss., Tilburg University Dostupno na: <http://arno.uvt.nl/show.cgi?fid=142887>
- Walby, Sylvia. 1990. *Theorizing patriarchy*. Oxford, UK: B. Blackwell.
- Williams, Sherri. "Digital defense: Black feminists resist violence with hashtag activism." *Feminist Media Studies* 15(2): 341–344.

Korišćeni izvori

- Agencija Europske unije za temeljna prava. 2014. *Violence against women: an EU-wide survey – Main results*. Luksemburg: Ured za publikacije Europske unije.
- Council of Europe, *Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence*, 11 May 2011, available at: <https://www.refworld.org/docid/4ddb74f72.html> [accessed 27 November 2019]
- Istraživački centar Pew. 2014. *Online Harassment*. <https://www.pewinternet.org/2014/10/22/online-harassment/> [accessed 27 November 2019]
- Krivični zakonik ("Sl. glasnik RS", br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016)
- Porodični zakon ("Sl. glasnik RS", br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015)
- Staude-Muller, Hansen Britta & Melanie Voss. 2012. „How stressful is online victimization? Effects of victim's personality and properties of the incident“, *European Journal of Developmental Psychology*, 9(2).
- UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), *CE-DAW General Recommendations Nos. 19 and 20*, adopted at the Eleventh Session, 1992 (contained in Document A/47/38), 1992, A/47/38, available at: <https://www.refworld.org/docid/453882a422.html> [accessed 27 November 2019]
- United Nations, *Beijing Declaration and Platform of Action*, adopted at the Fourth World Conference on Women, 27 October 1995, available at: <https://www.refworld.org/docid/3dde04324.html> [accessed 27 November 2019]

Primljeno:

Odobreno:

Hristina Cvetinčanin Knežević

Digital environment and gender-based violence – A contribution to the study

Abstract: Digital gender-based violence is a phenomenon which openly questions utopian notions about contemporary information and communication technology, including the idea of cyberspace as a locus of freedom and equality for all. Digitally facilitated violence is one of the practices that link together the digital and the physical world, which poses the question of the extent to which online violence impacts the everyday life of women. The paper stresses the importance of research on the various forms and aspects of digital violence against women; it insists that the understanding of this phenomenon includes, while not being limited to, other forms of interpersonal violence committed by men against women. Based on the personal testimonies of women respondents from Serbia who experienced digitally mediated violence, the final part of the paper problematizes the influence and repercussions of these forms of violence on the everyday life.

Keywords: digital environment, digital structural violence, interpersonal digital violence against women, experiences and repercussions